

**АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Бушман Ірина Олександрівна

УДК 37.013.73

СИСТЕМА ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

09.00.10 – філософія освіти

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті вищої освіти Академії педагогічних наук України.

Науковий керівник –

кандидат філософських наук

Самчук Зореслав Федорович,

Головне управління з питань внутрішньої
політики Адміністрації Президента України,
завідувач відділу політичного аналізу.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор

Лукашевич Микола Павлович,

Інститут підготовки кадрів Державної служби
зайнятості, професор кафедри соціології
і соціальної роботи;

кандидат соціологічних наук, доцент

Шиян Оксана Миколаївна,

Європейський університет (м. Київ),
завідувач заочного відділу.

Провідна установа –

Національний педагогічний

університет імені М.П.Драгоманова,

Міністерство освіти і науки України (м. Київ)

Захист відбудеться “24” лютого 2005 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д26.456.01 в Інституті вищої освіти АПН України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9 (Зал засідань вченої ради, 9-й поверх).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту вищої освіти АПН України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9.

Автореферат розісланий “21” січня 2005 року.

Учений секретар спеціалізованої ради

кандидат філософських наук, доцент

Горбунова Л.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження теоретико-методологічних аспектів філософії освіти зумовлене потребою цілісного наукового осмислення сучасної системи освіти, конкретизації її ролі і інструментального призначення в розв'язанні освітніх проблем, вироблення адекватних, ефективних, продуктивних і евристичних підходів до освітньої політики держави.

Власне, проблемність адекватного відтворення освітньої дійсності на всіх істотних рівнях – інституційно-функціональному, цілепокладаючому, інструментальному та інших – є результатом у першу чергу некомплексного, несистемного, автономістсько-сегментативного оперування освітньою феноменологією, яке не відтворює сутнісні взаємозв'язки, логіку й закономірності освіти з іншими соціальними інститутами, феноменами й атрибутами соціального життя. Відтак, якщо на рівні суспільної дійсності дослідник має справу з тісною детерміністською взаємозалежністю соціуму, його культурної й освітньої сфер, а на рівні дослідницьких процедур нехтує чи ігнорує такі корелятивні особливості, то можна констатувати наявність очевидної науково-дослідницької проблеми, яка полягає в невідповідності формату дослідження з одного боку та формату об'єктивної дійсності з іншого.

Запропонувати розв'язання цієї проблеми, власне, й складає одне з основних завдань данної дисертаційної праці.

Напрямки глобального історичного розвитку істотно зумовлюють зміст соціальних реформ у цілому і оновлення сфери освіти, а також трансформацію вищої школи зокрема. Тому розвиток освіти все частіше піддається прискіпливому аналізу і коригуванню. Як безпосередньо, так і опосередковано це свідчить про недосконалість, неефективність концептуальних основ освітньої політики, орієнтири якої навіть у багатьох розвинених країнах обмежувалися вузькопедагогічними і формально-управлінськими підходами. Україна, на жаль, не є винятком із загального правила недостатньої ефективності освітніх практик. Попри існування великої кількості дослідницьких підходів, більшість з них не враховують соціокультурну суть і зумовленість освіти, розглядаючи освіту відокремлено від інших чинників суспільного розвитку, не даючи комплексного, адекватного уявлення про освіту як цілісну систему.

Соціокультурний феномен освіти виявляється надзвичайно складним історичним явищем. Він включає багато елементів та аспектів, дослідження яких потребують комплексного теоретико-методологічного підходу: неможливо вивчати освітні процеси, проводити їхній порівняльний аналіз без урахування соціальних зв'язків, культурних традицій, етнічних, ментальних, аксіологічних та інших особливостей країни чи регіону. Саме тому актуальність наукових розробок соціокультурних проблем освіти об'єктивно націлює увагу дослідника у

площину пошуку тенденцій і перспектив розвитку освітньої сфери. Використання принципу системності якраз надає можливість оперувати освітою не як окремим об'єктом, а у взаємозв'язку з іншими системами суспільного життя, зокрема з культурою, з масивом її креативних принципів, методик і стереотипів функціонування.

Використання принципу системності надає можливість оперувати освітою не як окремим об'єктом, а у взаємозв'язку з іншими системами суспільного життя, зокрема з культурою, масивом її креативних принципів, методик і стереотипів функціонування. Такий взаємовплив відтворює об'єктивний, природний статус-кво, а тому є надзвичайно ефективним дослідницьким підходом.

Відповідність, адекватність запитам суспільства кількісних та якісних показників освітніх систем є надзвичайно важливим аспектом, оскільки дозволяє своєчасно переакцентувати освітню політику на оновлену мету, сприяє розробці креативних завдань, аргументованих прогнозів та проектів модернізації процесу виховання та навчання.

Передумовою ж ефективного управління процесом становлення системи освіти є адекватне розуміння її соціальної природи, функцій і внутрішньої структури. Властиво, якраз недостатня висвітленість у науковій літературі соціальної спрямованості проблем функціональної та структурної моделі освіти не дозволяє об'єктивно, адекватно й перспективно оцінити взаємозв'язки освіти з іншими суспільними підсистемами, визначити тенденції розвитку інституту освіти, мети та результату рішень у сфері освітньої політики. Це неухильно призводить або до приписування освіти невластивих їй функцій, або до недооцінки реальних можливостей, недостатнього структурно-функціонального розвитку системи освіти в цілому. Прагнення структуризувати подібні моделі та визнання нерелевантності педагогіки в питаннях освітньої політики, власне, й прискорили розвиток філософії освіти.

Таким чином, дослідження теоретико-методологічних проблем освіти дозволяє заповнити когнітивно-концептуальний вакуум, який має місце у розвитку філософії освіти. Дослідження під таким кутом зору набувають ознак передумови розробки соціокультурних концепцій модернізації системи освіти та української культури, а також подальшого практичного використання принципу системності у створенні нових моделей системи освіти та культури, реалізації як теоретичного, так і соціально-практичного потенціалу філософії освіти в Україні.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Філософія освіти як сфера філософського знання, використовуючи загальнофілософські підходи й ідеї, здійснює аналіз ролі та основних закономірностей розвитку освіти. В теорії і практиці освіти розуміння значущості філософського аналізу освіти характерне для Г.Гегеля, Дж.Д'юї, М.Гайдеггера, К.Ясперса. Розуміння філософського аналізу освіти як матриці відтворення суспільства (соціальності, соціальної структури, систем соціальної взаємодії, соціально наслідуваних кодів поведінки і т.д.) притаманне

соціально-філософським концепціям освіти О.Долженка, В.Зінченка, В.Платонова та інших дослідників.

У діалогічній філософії освіти (М.Бубер, Ф.Розенцвейг, О.Розеншток-Хюссі) акцент робиться на ситуації зустрічі-взаємодії вчителя та учнів, на діалогічній і комунікативній природі освіти. Ще один напрямок у західній філософії освіти узагальнено йменується екзистенційно-герменевтичним: найбільш конструктивно й послідовно він репрезентований педагогічною антропологією (О.Больнов, К.Млангевілд, Г.Рот).

Становлення соціології освіти як самостійної галузі пов'язують з іменами американських соціологів Л.Уорда та Дж.Д'юї, французького соціолога Е.Дюркгейма, німецьких учених М.Вебера та К.Маннгейма. Істотний внесок у розвиток сучасної західної соціології освіти зробили також Т.Парсонс (США), П.Бурдьє, А.Турен (Франція), Бр.Саймон, Дж.Флауд (Англія), К.Маркс та інші. Російські соціологи Г.Зборовський, Л.Коган, М.Руткевич, В.Шубкін, Ф.Філіппов досліджували роль системи освіти як фактора зміни соціальної структури суспільства і важливого каналу соціальної мобільності, інтерактивності та пропозиційності.

Стан, перспективи і тенденції розвитку освіти в сучасному світі висвітлюються в працях Б.Вульфсона, З.Малькової та інших авторів, які аналізують освітні системи провідних країн Заходу, форми та методи організації навчального процесу. Принципово важливі дослідження соціально-філософських проблем освіти здійснюють також учені України. Становлення та розвиток освітньої проблематики відбувалися в межах наукових інтересів відомих дослідників – В.Астахової, М.Лукашевича, М.Головатого, І.Гавриленка, І.Бичка, І.Зязюна. Вагомий внесок у розвиток філософії освіти зроблено вченими Інституту вищої освіти АПН України В.Андрущенком, М.Михальченком, Г.Темком, В.Лугаєм.

Саме у багатоманітності соціокультурного світу, в його взаємозалежності і взаємопотенційованості можна простежити спільну лінію розвитку людства, яка спонукає до створення культури універсалістського, загальнолюдського формату (концепції Ф.Вольтера, І.Г.Гердера, І.Канта, Г.Лессінга, Ш.Монтеск'є, В.Соловйова, К.Ясперса).

Проблематика філософії культури вперше була піднята софістами, які розглядали насамперед антиномію культури та природи. Надалі феноменологією культури оперували неоплатоніки Дж.Віко, І.Г.Гердер, Ж.Ж.Руссо, Ф.Шлегель, а також культурфілософи Г.Зіммель, Л.Клагес, О.Шпенглер. Згодом склалася низка оригінальних підходів до проблеми культури, з яких заслуговують особливої уваги символічна концепція культури Е.Кассіра та С.Лангер, а також ціннісний підхід до культури на базі інших шкіл неокантіанства. В свою чергу М.Данилевський, К.Леонт'єв, Г.Ріккерт, О.Шпенглер створили ґрунтовні теорії культурно-історичних типів і локальних цивілізацій.

У сучасному філософсько-культурологічному напрямку слід відзначити дослідження представників української культурологічної школи, що активно й плідно працюють протягом декількох попередніх десятиліть у Інституті філософії НАН України під керівництвом М.Поповича (В.Іванов, С.Кримський, В.Мейзерський, Б.Парахонський та ін.).

Об'єктом дослідження є сучасні освітні теорії і практики, розглянуті під кутом зору принципів системності та структурної функціональності; становлення й динаміка розвитку теорій культури; взаємовплив систем української освіти та культури.

Предметом дослідження є закономірності процесу структурних змін системи освіти в сучасному українському суспільстві, теоретико-методологічні та концептуальні основи використання системи освіти як інструментального засобу модернізації української культури.

Мета дослідження – виявлення логіки і закономірностей взаємопотенціювання та взаємообмеження систем освіти та культури як соціальних інститутів у межах суспільної мегасистеми.

У зв'язку з посиленням ролі інституту освіти в сучасному суспільстві, а також з огляду на оцінку стану української філософії освіти, реалізація поставленої мети в дисертаційному дослідженні націлена на вирішення таких **завдань**:

- аналіз теоретико-методологічних підстав сучасної філософії освіти, створення передумов для інтеграції теоретичних і емпіричних досліджень освіти з позиції філософії та принципу системності;
- дослідження модернізаційних процесів сучасного українського суспільства та їхнього впливу на систему освіти й українську культуру в цілому;
- аналіз концептуальних моделей системи освіти, котрі покликані, з одного боку, виявити принципи і пріоритети соціокультурного вивчення проблем і процесів, а з іншого боку, забезпечити надійні концептуальні орієнтири освітньої політики;
- виявлення переваг та недоліків існуючих підходів до інтерпретації взаємозв'язку освіти й культури, виходячи з соціокультурної обумовленості освітньої політики.

Методи дослідження. Відповідно до цілей і завдань, дане дисертаційне дослідження здійснено за допомогою діалектичного, герменевтичного, порівняльного та структурно-функціонального методів. Використання зазначених методів у взаємозв'язку та взаємодоповненні дозволило виявити ключові суперечності та причинно-наслідковий зв'язок досліджуваних проблем, чинники та умови їх розв'язання, а також здійснити на цій основі відповідний прогноз розвитку ситуації на майбутнє. Також застосовано принципи науковості, цілісності, історизму, соціальної зумовленості, об'єктивності, культуровідповідності, єдності національного і загальнолюдського, теорії і практики навчання і виховання.

Стрижневою методологічною основою дисертаційного дослідження є системний підхід. Він передбачає виявлення історичної генези понять “освіта” та “культура”, їхню сучасну змістовну наповненість та функціональний потенціал у вітчизняному та зарубіжному джерелознавчому масиві. Системний підхід сприяє оптимізації кореляції всіх використаних у дослідженні методологічних принципів, дає змогу здійснити ефективний структурно-функціональний та міждисциплінарний аналіз системи освіти й культури.

Реалізовано комплексний аналіз джерелознавчого масиву, наукової літератури з філософії освіти і суміжних дослідницьких дисциплін, що з’ясовують сутнісні ознаки та перспективи розвитку системи освіти. Зазначеними методами й дослідницькими принципами забезпечено висвітлення сутності та перспектив становлення освіти як на методологічному, так і філософсько-теоретичному рівнях.

Наукова новизна дисертації. Запропоновано концепцію використання вищої освіти як засобу модернізації культури, сутність якої полягає в тому, що вища освіта виконує функціонально-інструментальне призначення методу і способу розвитку загальної культури населення, є передумовою розробки соціокультурної концепції модернізації конкретних структур духовної сфери. Ця концепція розкрита в наступних положеннях:

- розв’язано комплекс теоретико-методологічних проблем філософії освіти, а саме: освіту розглянуто з точки зору принципу системності і в сукупності контекстуальних культурних та глобалізаційних процесів сучасності, що дозволило досягти істотно вищого рівня наукової достовірності, ніж у випадку окремишого розгляду освітніх, культурних та глобалізаційних сфер;

- з’ясовано, що соціальні інститути освіти та культури функціонують в інструментальному форматі систем у межах більшої – суспільної – мегасистеми; вперше виявлено, що взаємодія освітньої та культурної систем містить як взаємопотенціюючі, так і взаємообмежуючі аспекти, котрі актуалізуються у відповідних конкретно-історичних формах у залежності від сукупної взаємодії факторів впливу;

- здійснено компаративістський аналіз основних концептуальних підходів до досліджуваної проблематики, що дало змогу виявити істотні аспекти, які досі перебували на периферії дослідницької уваги. Йдеться, зокрема, про необхідність використання для дослідження освітньої (педагогічної) проблематики вискоелективного системного підходу, а також розгляд національної свідомості в якості фактору становлення системи освіти;

- на основі аналізу основних вітчизняних і зарубіжних джерел з філософії освіти визначено пріоритети її розвитку, що дозволяє уточнити, конкретизувати особливості її проблемного поля, підходи до концептуалістики системи освіти, які полягають в тому, що сучасне становлення філософії освіти потребує ефективного засвоєння дієвих методологічних підходів сучасної науки, а філософський аналіз освіти доцільно інтерпретувати першочергово як матрицю

відтворення суспільства (соціальності, соціальної структури, систем соціальної взаємодії, соціально наслідуваних кодів поведінки і т.д.);

- запропоновано оригінальне значеннєве (сутнісне) та функціональне визначення освітньої парадигми. Остання тлумачиться як цілісна, об'єктивна картина культурного олюдненого світу, яка відтворює його крізь призму долучення до соціокультурних цінностей і в цілому до когнітивного масиву;

- згідно з аналізом структурної та функціональної моделі системи освіти, вперше визначено соціокультурні та модернізаційні орієнтири її теоретичного та емпіричного дослідження, що полягають у концептуалізації освітньої політики, наданні їй перспективістських, евристичних, продуктивних ознак і механізмів реалізації.

Теоретична і практична цінність роботи. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в подальшій розробці філософських проблем освіти, орієнтованих на динамізацію модернізаційних процесів у реформуванні сучасної освіти, а також застосовані з метою структуризації відповідних тем у курсах культурології, світової культури, спецкурсах. Положення дослідження доцільно враховувати при створенні програм, методик, підручників, посібників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою науково-дослідної роботи відділу соціальних проблем вищої освіти і виховання студентської молоді Інститут вищої освіти АПН України – “Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України” (РК №0103U000959; протокол Вченої ради ІВО АПН України №10 від 27.12.2002 р.)

Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Інституту вищої освіти АПН України від 27.01.2004 р. протокол №1.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження викладені у публікаціях автора, а також у виступах та доповідях на науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науковій конференції “Соціальні, політичні та технологічні виміри перехідного суспільства” (Суми, 2001 р.), I міжнародній науково-практичній конференції “Философские проблемы гуманитаризации высшего образования” (Суми – Бердянськ, 25-27 червня 2001 р.), II міжнародній науково-практичній конференції “Философские проблемы гуманитаризации высшего образования” (Суми – Бердянськ, 25-27 червня 2002 р.), III міжнародній науково-практичній конференції “Гуманізація вищої освіти: філософські виміри” (Суми – Бердянськ, 4-7 липня 2003 р.), Всеукраїнській науковій конференції “Соціальні, політичні та технологічні виміри перехідного суспільства” (Суми, 2003 р.). Основний зміст дисертації висвітлений у чотирьох наукових роботах автора, які опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Публікації: Основний зміст дисертації висвітлений у чотирьох наукових роботах автора, загальним обсягом 2,5 друкованих аркуша, які опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, що включає 256 найменувань. Повний обсяг дисертації становить 202 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, здійснено аналіз стану і напрямків її розробки, визначено мету, завдання, методи, об'єкт і предмет дослідження, обґрунтовуються положення, що визначають наукову новизну роботи, практичну цінність отриманих результатів, визначається структура та обсяг дисертації.

У першому розділі **“Теоретико-методологічні основи дослідження системи освіти”**, обґрунтовуються теоретичні та методологічні основи розв'язання досліджуваної проблеми. Аналізуються філософсько-освітні концепції, стан та перспективи розвитку системи освіти в сучасному суспільстві. Цим проблемам присвячено перший підрозділ **“Освіта як об'єкт філософського дослідження”**.

В роботі розглядаються основні підходи до тлумачення понять “освіта”, “система освіти”, співвідношення освіти з ціннісними орієнтирами сучасної культури. Спираючись на аналіз основних напрямків і пріоритетів зарубіжних та вітчизняних досліджень у галузі філософії освіти, дисертант дійшов висновку, що еволюціонування освітніх концепцій відбувається в трьох основних напрямках. Перший – глобальна тенденція модернізації парадигми освіти. Другий – інтеграція в світову культуру, гуманітаризація і комп'ютеризація освіти, вільний вибір навчальних програм і т.ін. Третій напрямок – відтворення у новітніх конкретно-історичних умовах традицій національної школи і освіти.

Проаналізовано найбільш впливові освітні концепції сучасності. Дисертант зазначає, що формування освітніх концепцій та їхнього понятійно-категоріального апарату відбувалося здебільшого без застосування міждисциплінарного аналізу, тому кожна теорія віддзеркалювала лише деякий сегмент комплексної проблеми. Натомість на основі міждисциплінарного теоретичного аналізу виявляється можливим розгляд об'єкта у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими об'єктами.

У другому підрозділі першого розділу дисертації **“Структурно-функціональний аналіз системи освіти”** розглянуто соціокультурний зміст нових освітніх парадигм, різноманітних інтерпретацій культури, співвідношення понять “культура”, “діяльність”, “соціальні відносини”,

“людина”. Визначено основні параметри сучасної культури, виявлено сутнісні особливості взаємозв’язку освіти та культури.

Зазначено, що саме діалог із традицією є рухом у напрямку прогресивних і поступальних змін у системі освіти. При цьому традиція розглядається як передача від покоління до покоління найефективніших зразків накопиченого історичного досвіду.

Проаналізовано найбільш істотні інтерпретації терміну “модернізація”. Зокрема, на думку Леві, суттю модернізації є раціоналізація, Смелзер наголошує на значущості технологічних зрушень, на переході від сімейно-громадських відносин до економічних, Парсонс вважає модернізацію універсальним процесом, в основі якого лежить адаптація, а Луман модернізацію пов’язує із диференціацією, здатністю розмежовувати та ієрархізувати соціальну (освітню) динаміку.

Зазначено, що філософія освіти протягом останніх десятиліть виявилася тим напрямком наукової думки, що структурує відповіді на запитання про цілісний, сукупний інтелектуальний розвиток людини в процесі її освіти. Найбільш продуктивний шлях розвитку філософії освіти вимагає оптимального засвоєння якомога більшої кількості ефективних і об’єктивно взаємопов’язаних методологічних підходів сучасної науки.

Третій підрозділ **“Інструментальна значущість системного підходу для дослідження освіти”** присвячено дослідженню категорій “система”, “системний підхід” та можливостям їх використання при аналізі та моделюванні освітніх концепцій.

Дисертант підкреслює, що найважливіша особливість системного дослідження – розгляд його як комплексу взаємодіючих елементів, вивчення об’єкта в контексті його взаємодії з навколишнім середовищем. Зазначено, що визначальним атрибутом системного дослідження є його розгляд у якості комплексу *взаємодіючих* (взаємопотенціуючих і/або взаємообмежуючих) елементів. Дослідження педагогічної проблематики на основі системного підходу дозволяє оперувати об’єктом дослідження, по-перше, цілісно, а по-друге, у співвідношенні з системою вищого порядку (у нашому випадку – з системою освіти, невід’ємною частиною якої є процес навчання).

Здійснено теоретико-методологічний аналіз існуючих підходів до розгляду освіти та культури, визначено їхні взаємозв’язки та напрямки концептуальної перебудови освітніх і в цілому культурологічних парадигм сучасного суспільства. Зазначено, що використання окремих методів (монометодологічний підхід) з метою формування освітніх концепцій у більшості випадків не дає змоги структурувати цілісне, комплексне, адекватне реаліям дійсності уявлення про освіту.

У другому розділі **“Філософія освіти як спосіб пізнання сутнісних рис культури”** подається аналіз функціонально-інструментальних можливостей і особливостей філософії освіти взагалі і під кутом зору оперування сутнісними ознаками культури зокрема. У першому підрозділі

другого розділу **“Культура як об’єкт дослідження філософії освіти”** розглядається проблема функціонально-інструментального співвідношення суспільства та культури.

Філософське й гуманістичне розв’язання проблеми людини слугує загальнометодологічною передумовою теорії культури з багатьох міркувань. По-перше, людина є творцем культури, а тому спонукальні сили її діяльності, структурні особливості її мотиваційної сфери і свідомості повинні адекватно позначатися на динаміці культурного розвитку і внутрішній структурі культури. По-друге, практичні завдання по проектуванню культурних форм і керуванню культурним розвитком можуть бути правильно поставлені лише в тому випадку, якщо ми виходимо із розуміння реальних потреб людини, системи її цінностей. По-третє, завдання формування нової особистості не можуть бути вирішені, якщо відсутнє розуміння можливостей удосконалення людини, способів і шляхів прилучення її до культури.

Дисертант зазначає, що сучасна культура — це культура не монологу, а діалогу. Саме діалог культур в освітньому просторі виступає головним фактором розвитку особистості як людини культури. Культура відтворюється в людині за допомогою освіти, сутність якої і є трансляцією культурних змістів.

У цілому ж культура спрямована на розвиток особистості тільки в тому випадку, якщо вона активізує, спонукає людину до діяльності. Міра ефективності й креативності такої діяльності визначає міру оволодіння індивідом як загальнолюдською, так і професійною культурою.

Другий підрозділ **“Кореляція освіти і культури як теоретико-праксіологічна проблема”** присвячений аналізу міждисциплінарних теоретичних проблем освіти та культури. Визначено основні параметри сучасної освітньої політики.

Сучасна культура характеризується багатоманітністю ідеалів і цінностей. Культура — це перш за все система цінностей суспільства, оскільки в ній концентруються всі результати духовної діяльності суспільства; вона є найстійкішою, фундаментальною структурою суспільної свідомості (на відміну від суспільної думки, якій притаманні менш стійкий та більш лабільний характер); вона зумовлює вибірковий підхід як до духовних артефактів, так і до цінностей своєї або “чужої” культури.

Дисертант підкреслює, що процес освіти не повинен зводитися до тривіальної передачі знань. Культура покликана бути ще й ціннісно-змістовною основою освітнього процесу в національній школі. Культурним змістом освітньої діяльності має стати цілісність культурного досвіду українського народу, що на базі діалогічної взаємодії з культурним досвідом цивілізації та міжкультурного й полікультурного синтезу репрезентує всі позитивні цінності сучасності, вкорінені у вітчизняну історично-культурну традицію.

Дисертант зазначає, що систему освіти доцільно розглядати і як сукупність умов для культурного становлення, саморозвитку. На сучасну пору головним напрямком побудови й

розвитку освітнього закладу є забезпечення культурного розвитку об'єкта навчання, генерування культурного середовища, сприятливого як для засвоєння артефактів культури, так і для розкриття особистісного потенціалу.

Особливості соціокультурних процесів в українському суспільстві визначають специфіку реалізації культурологічної парадигми освіти в національній школі, її орієнтованість на цінності національної культури. Ця проблема розглядається в третьому підрозділі другого розділу: **“Національна самоідентифікація українського народу як фактор соціокультурного і освітнього розвитку”**.

Актуальність проблеми соціо- та націокультурних основ філософствування зумовлена конкретно-історичними факторами розвитку філософської думки України, необхідністю визначення критеріїв, які дозволяють ідентифікувати її самобутність.

Особливо слід відзначити внесок у розробку цієї проблематики представників “Київської школи філософів”, представленої дослідженнями І.Бичка, М.Булатова, В.Горського. З друку вийшли ґрунтовні наукові та науково-методичні дослідження, присвячені аналізу історії України, окремим її періодам, поглядам видатних представників української філософської думки, серед яких можна виділити праці А.Бичко, Ю.Вільчинського, О.Забужко, В.Нічик та інших. У цих роботах подаються аргументовані визначення національної культури, її джерел і складових, значна увага приділяється розгляду української філософії в контексті особливостей національної культури.

Системоутворюючий елемент національної самосвідомості – сукупність уявлень про сенс національного буття. На жаль досі ця мозаїка складена з елементів, які не надто органічно узгоджуються між собою. Часто вони не доповнюють один одного, не підсилюють і не гармонізують взаємини держави та суспільства.

Здійснено аналіз основних визначень “ментальність”, “ідентичність”, “нація”, “національність”, “демос”; встановлено їхній взаємовплив на розвиток особистості, формування нової парадигми освіти та соціокультурного розвитку сучасного українського суспільства.

Третій розділ – **“Модернізація освіти та культури в сучасному суспільстві”** присвячений проблемам модернізації системи освіти. В ньому зроблено аналіз поняття “модернізація”, його співвідношення з поняттями “сучасне суспільство” та “традиційне суспільство” (перший підрозділ **“Соціокультурна зумовленість системи освіти”**).

Філософська інтерпретація взаємодії освіти та культури є усвідомленням процесу становлення здібностей людини пізнавати світ (перетворювати його із зовнішнього для людини у внутрішній сенс освіченості й культури) засобом мови, системи освіти, науки. Людина як суб'єкт і об'єкт освіти й культури є носієм здатності співвідносити минулі, сучасні й майбутні елементи соціальної реальності.

Високий теоретико-концептуальний рівень досліджень соціокультурних детермінант притаманний працям представників української культурологічної школи, що активно й плідно працюють протягом декількох попередніх десятиліть у Інституті філософії НАН України під керівництвом М.Поповича (В.Іванов, С.Кримський, Б.Парахонський, В.Мейзерський і ін.), а також дослідженням авторитетних у галузі соціальних дисциплін і філософії освіти вчених, що впродовж п'яти попередніх років плідно працюють під егідою Інституту вищої освіти АПН України (В.Андрущенко, М.Михальченко, І.Надольний, В.Лутай).

Освіта та культура – дві сторони генетично спорідненого процесу відтворення, розвитку людини за допомогою творчого засвоєння цінностей культури. Їхня гармонійна взаємодія забезпечує тиражування, передачу, засвоєння і відтворення знань і цінностей.

При розгляді різноманітних концепцій освіти та культури виникає природна необхідність холістського підходу до культурного процесу, закономірностей вияву його складових, а також умов перетворення компонентів культури. Цим питанням присвячено другий підрозділ третього розділу **“Культурний процес як фактор оптимізації системи освіти”**.

Дисертант підкреслює, що культурні процеси можуть бути як прогресивно, так і регресивно спрямованими. До числа основних причин, що формують прогресивний (інноваційний) характер культурних процесів, можна віднести адаптацію до мінливих умов буття, необхідність вирішення внутрішніх протиріч, а також творчу ініціативу. Регресивна (деградаційна) спрямованість, пов'язана із втратою функціональної ефективності та соціальної актуальності, зміною практичної функції, а також з їхньою моральною та фізичною зношеністю, вичерпаністю.

Основним результатом (продуктом) культурних процесів є вироблення і впровадження норм соціальної адекватності. Культурний процес віддзеркалює всі значущі зміни та взаємозв'язки культурних елементів, що коли-небудь відбулися в генезі. Причому джерело цих змін часто приховане у внутрішніх закономірностях розвитку самої культури. Культурний процес містить взаємодії, що протікають між культурними елементами протягом усього періоду людської історії. Якщо ми розглянемо його таким чином, то перебіг культурного процесу слід тлумачити як єдиний та неподільний процес, що охоплює всі культурні традиції.

Аналізу перспектив соціальної модернізації українського суспільства взагалі і системи освіти зокрема присвячено третій підрозділ – **“Потенціал освіти – основа модернізації культурної дійсності”**. Виявлено і проаналізовано особливості політичної, економічної та соціальної модернізації, їхній вплив на систему освіти.

Оскільки головною метою освіти є залучення особистості до культури, то дослідження якості освітнього процесу має здійснюватися засобом дослідження рівня засвоєння особою цінностей культури. Вибірковість засвоєння цінностей культури зумовлює ієрархічність індивідуальної системи цінностей особи, її своєрідність.

Модернізація – це приведення основних структурно-функціональних параметрів явища (об'єкта) до функціональних вимог і потреб сучасності. Процес модернізації висуває принципово нові вимоги до системи освіти, яка більше не може орієнтуватися виключно на трансляцію зразків культури.

Мета освіти ускладнюється, оскільки, з одного боку, вона повинна виконувати традиційне завдання – долучення індивіда до сукупного людського досвіду, зафіксованого в культурних нормах, а з іншого, – виникають нові завдання освітньої системи, зокрема, підготовка людини до життя в мінливому суспільному середовищі на основі розвитку таких універсальних культуротворюючих здібностей, як мислення, розуміння, рефлексія, креативність, комунікабельність тощо.

Процес модернізації українського суспільства актуалізує проблему культурної самодетермінації соціального життя і формування людиною індивідуальних ціннісних орієнтирів. Процес модернізації та пов'язана з ним орієнтація на входження України у світову цивілізацію та культуру вимагають уміння жити в демократичному, громадянському суспільстві, у цивілізованих, правових формах узгоджувати особистий, національний та загальнолюдський інтерес, а також передбачають новий рівень професійної компетентності.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** формулюються підсумки вирішення завдань дисертаційної роботи, пропонуються рекомендації методологічного, теоретичного та практичного аспектів. У дисертаційній праці розроблено методологічні засади міждисциплінарного дослідження закономірностей формування нової освітньої політики.

У процесі дослідження дисертант дійшов висновку, що сутністю сучасної освіти є формування цілісної картини світу, трансляція від покоління до покоління досягнень науки, досвіду та традицій. Структуризація нової філософської парадигми освіти повинна істотною мірою здійснюватися в межах і завдяки процесу соціальної та когнітивної інституціоналізації філософії освіти як самостійної сфери знань.

На основі проведеного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури виокремлено основні концептуальні підходи до розгляду системи освіти, її структурних елементів та подальшого розвитку. Запропоновано визначення поняття “освітня парадигма” як цілісної, об'єктивної картини культурного олюднення світу, що відображає його крізь призму долучення до успадкованих цінностей. Таке тлумачення освітньої парадигми підкреслює її функціональні характеристики як системи науково-світоглядних і ціннісних принципів, що впливають на вибір освітніх та

дослідницьких пошуків, методів пізнання онтологічних ідей, дозволяють знайти оптимальні способи накопичення, переробки й передачі знання.

У ході дослідження виявлено, що формування сучасного освітнього простору здійснюється виходячи із принципу фундаментальності і глобальності освіти; рівнів регуляції взаємодії людини зі світом, котрі змістовно розкриваються з урахуванням часової перспективи (стратегічної, тактичної, операційної); критеріїв вибору (екзистенційні цінності, цілі, змісти та мотиви); функцій регуляції (адаптивна, рефлексивна, прогностична), що визначають регуляцію механізму (за зразком, за обраним варіантом).

До комплексу культурних проблем освіти можна віднести наступні аспекти: культурний зміст (цінності, функції, цілі, завдання, спрямованість, культуроємкість, предметний зміст) та культурні форми (культурна корельованість і якість методів, прийомів і засобів) освіти в цілому; культурні моделі освітніх систем; педагогічну культуру; механізми включення дитини в культуру і субкультуру; особливості культурного (субкультурного) розвитку спільнот; особливості становлення особистісної культури суб'єкта; механізми становлення і вияву культурного середовища в конкретних освітніх системах і в сфері освіти в цілому; культуру керування освітою тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Бушман І.О. Освіта як феномен культури // Мультиверсум. Філософській альманах: Зб. наукових праць. - Вип.35. - К.: Український центр духовної культури, 2003. - С. 133-140.
2. Бушман И.А. К проблеме личностной ориентации в жизненном пространстве // Філософські науки. Зб. наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003. – С. 134-140.
3. Бушман І.О. Сутнісні ознаки філософії освіти крізь призму філософської герменевтики // Науковий вісник. Серія “Філософія” // Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. - Харків: “ОВС”, 2004. - Вип.15. - С. 42-55.
4. Бушман И.А. Принцип системности в исследовании образования // Філософські науки. Зб. наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – С. 192-200.
5. Бушман И.А. Образование как социокультурный посредник // Всеукраїнська наукова конференція “Соціальні, політичні та технологічні виміри перехідного суспільства”: Збірник матеріалів. – Суми: Вид-во СумДУ, 2001. – С. 7-12.
6. Бушман И.А. Проблемы и перспективы высшего образования в современном обществе // Материалы I международной научно-практической конференции “Философские

проблемы гуманитаризации высшего образования”, Сумы – Бердянск, 25-27 июня 2001. – Сумы: СумГУ, 2001. – С. 76-80.

7. Бушман І.О. Людина культури – гуманна особистість // Збірник статей за матеріалами III міжнародної науково-практичної конференції “Гуманізація вищої освіти: філософські виміри” Суми – Бердянськ. 4-7 липня 2003р. – Суми: СумДУ, 2003. – С. 27-29.

АНОТАЦІЯ

Бушман І.О. Система освіти як засіб модернізації української культури. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Інститут вищої освіти АПН України, Київ, 2005.

В дисертації аналізуються соціально-філософські освітні концепції, стан та перспективи розвитку системи освіти в сучасному суспільстві. В роботі розглядаються основні підходи до тлумачення понять “освіта”, “система освіти”, співвідношення освіти та ціннісних орієнтирів сучасної культури. У дисертаційній праці першочергово звертається увага на соціокультурний зміст нових освітніх парадигм, на існування різноманітних інтерпретацій культури, співвідношення понять “культура”, “діяльність”, “соціальні відносини”, “людина”. Спираючись на існуючі підходи до сутності культури, були визначені основні параметри сучасної культури, взаємозв’язок освіти та культури.

Дослідження теоретико-методологічних проблем освіти є передумовою розробки соціокультурних концепцій модернізації системи освіти та української культури, подальшого практичного використання принципу системності у створенні нових моделей системи освіти та культури, реалізації як теоретичного, так і соціально-практичного потенціалу філософії освіти в Україні.

Формулюються підсумки вирішення наукових завдань дисертаційної роботи, пропонуються рекомендації методологічного, теоретичного та практичного аспектів. Розроблено методологічні основи міждисциплінарного дослідження закономірностей формування нової освітньої політики в сучасному суспільстві.

Ключові слова: культура, освіта, система освіти, модернізація, система, філософія освіти, принцип системності.

АННОТАЦИЯ

Бушман И.А. Система образования как способ модернизации украинской культуры. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. – Институт высшего образования АПН Украины, Киев, 2005.

В диссертации исследуется актуальность научных разработок социокультурных проблем образования. Внимание исследователя нацелено на поиск тенденций и перспектив развития образовательной сферы. Использование принципа системности как раз предоставляет возможность оперировать образованием не как отдельным объектом, а во взаимосвязи с другими системами общественной жизни – в частности с культурой, с массивом ее креативных принципов, методик и стереотипов функционирования.

Таким образом, исследование теоретико-методологических проблем образования дает возможность заполнить когнитивно-концептуальный вакуум, который образовался в процессе развития философии образования. Исследование под таким углом зрения раскрывает предпосылки разработки социокультурных концепций модернизации системы образования и украинской культуры, а также последующего практического использования принципа системности в создании новых моделей системы образования и культуры, реализации как теоретического, так и социально-практического потенциала философии образования в Украине.

В первом разделе **“Теоретико-методологические основания исследования системы образования”** анализируются социально-философские образовательные концепции, состояние и перспективы развития системы образования в современном обществе. В работе рассматриваются основные подходы к толкованию понятий “образование”, “система образования”, соотношения образования и ценностных ориентиров современной культуры. В диссертационной работе обращается внимание на социокультурное содержание новых образовательных парадигм, на существование разнообразных интерпретаций культуры, соотношение понятий “культура”, “деятельность”, “социальные отношения”, “человек”. Определены основные параметры современной культуры, взаимосвязь образования и украинской культуры.

Диссертант подчеркивает, что наиболее ценная особенность системного исследования состоит в рассмотрении им комплекса взаимодействующих элементов, его направленность на изучение поведения объекта в окружающей среде, то есть, рассмотрение системы как элемента, составной части более широкой системы.

Во втором разделе **“Образование как императив украинской культуры”** реализуется рассмотрение культуры как специфического образа человеческой жизни, соотношение ее с обществом. Исследуя культуру как совокупность базовых и основополагающих средств деятельности, отмечено, что такой трактовке соответствует понятие “ментальность”.

Определены основные параметры современной образовательной политики. Рассматривая особенности социокультурных процессов в украинском обществе, определена специфика

реализации культурологической парадигмы образования в национальной школе, ее ориентированность на ценности национальной культуры.

Третий раздел – **“Проблемы модернизации образования в современном обществе”** – посвящен проблемам модернизации системы образования. В нем осуществлен анализ понятия “модернизация”, его соотношение с понятиями “современное общество” и “традиционное общество”. При рассмотрении разнообразных концепций образования и культуры обоснована необходимость холистического рассмотрения культурного процесса, закономерностей проявления его составляющих, а также условий превращения компонентов культуры.

В **Выводах** формулируются итоги решения научных заданий диссертационной работы, предлагаются рекомендации методологического, теоретического и практического аспектов.

В диссертационном труде разработаны методологические основы междисциплинарного исследования закономерностей формирования новой образовательной политики в современном украинском обществе.

Разработка общих философско-онтологических категорий должна происходить в процессе анализа антропологической проблемы сущности человека как субъекта образования, проблемы образования как сферы взаимодействия общества и человека, личности и социальных отношений, обоснования цели образования и телеологических оснований социальности, а также определения структурно-функциональных характеристик образования как социально организованного процесса культурного наследования.

Ключевые слова: образование, система образования, система, культура, модернизация, принцип системности, философия образования.

SUMMARY

I.A. Bushman System of education as method of modernization of the Ukrainian culture. – Manuscript.

The dissertation on gaining of scientific degree of candidate of philosophical sciences, specialty 09.00.10 – philosophy of education. – Institute of higher education of APN Ukraine, Kiev, 2005.

In dissertation the actuality of scientific developments of sociocultural problems of education is explored, objectively aims attention of researcher in the plane of searching of tendencies and prospects of development of educational sphere. The use of principle of the system gives possibility to operate by education not as by a separate object, and in intercommunication with other systems of public life, in particular with a culture, with the array of its creative principles, methods and stereotypes of functioning.

In work basic approaches to interpretation of notions are examined "education", "system of education", correlation of education with the valued reference points of modern culture. At dissertation the

attention on sociocultural maintenance of new educational paradigms applies to work, on existence of various to interpretation of culture, correlation of notions is a "culture", "activity", "social relations", "man". Leaning against existent approaches to essence of culture, the basic parameters of modern culture, intercommunication of education and cultures.

Key words: education, cultural, system, philosophy of education, system of education, modernization, principle of system.